

УДК [51:371.32]:378.147

О. А. ЖЕРНОВНИКОВА

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЇ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НОВОГО ТИПУ

У статті проаналізовано провідні ідеї українських і зарубіжних психологів та педагогів щодо індивідуалізації навчання. Враховуючи особливості та специфіку організації учбової діяльності навчальних закладів нового типу, зазначено, що однією із ефективних форм забезпечення індивідуалізації навчання є створення індивідуальних освітніх маршрутів старшокласників.

Ключові слова: індивідуальний підхід у навчанні, індивідуальні освітні маршрути, учитель, учень.

Ідея індивідуального підходу до старшокласників у процесі навчання належить до вічних проблем школи та є найважливішим із заальнодидактичних принципів, необхідність реалізації якого в шкільній практиці зумовлена тим, що забезпечити формування особистості дитини, засвоєння нею знань з усіх навчальних дисциплін та вироблення в неї практичних умінь і навичок, розвиток її здібностей та обдарувань можна лише шляхом індивідуалізації навчання.

Проблема індивідуалізації навчання досліджувалася в українській і зарубіжній психолого-педагогічній науці в різних аспектах: засіб підвищення ефективності навчання (Г. Буткін, В. Гладких, І. Унт та ін.); способи організації фронтальної, групової та індивідуальної роботи учнів (В. Вихрущ, Н. Лейтес, Й. Лийметс, Т. Ніколаєва та ін.); засіб розвитку специфічних здібностей (Л. Божович, В. Крутецький, О. Леонтьєв, Н. Морозова, І. Сисецький, В. Сухомлинський та ін.); мотиви, які спонукають учнів до навчання, та проблема формування пізнавальних інтересів (Л. Божович, Н. Морозова, Г. Щукіна та ін.), визначення рівнів, форм і видів диференціації та її навчально-методичне забезпечення (Ю. Бабанський, Ю. Гільбух, Ю. Мальований, В. Онищук, В. Паламарчук, О. Савченко та ін.).

Однак, незважаючи на те, що проблемі індивідуалізації навчання в психолого-педагогічній науці приділено велику увагу, в шкільній практиці в процесі навчання залишається майже нездоланною тенденція до усереднення, тому що в умовах класно-урочної системи навчання орієнтуватися на індивідуально-психологічні особливості кожного учня навчального закладу нового типу надзвичайно складно.

Отже, **метою статті** є визначення та розкриття особливостей становлення та розвитку ідеї індивідуалізації навчання старшокласників у навчальних закладах нового типу.

Проведений психолого-педагогічний аналіз щодо реалізації на практиці ідей індивідуалізації навчання не дає можливості однозначно стверджувати суть цього поняття. Тому нами було виділено чотири напрями ре-

алізації індивідуалізації навчання старшокласників у навчальних закладах нового типу:

I – реалізується через позакласні заняття зі старшокласниками (громадська позиція);

II – традиційні форми самостійної навчальної діяльності колективу старшокласників: екстернат, репетиторство, дистанційне навчання, сімейне виховання (Закон України “Про освіту” [1]);

III – індивідуалізація як можливість вибору школярами навчальних дисциплін у межах регіонального й шкільного компонентів навчальних планів освітніх установ в умовах традиційної класно-урочної системи;

IV – взаємодія старшокласників і педагогів на заняттях у позаурочній діяльності.

Більшість науковців прагнуть забезпечити індивідуалізацію навчання у класах із стандартною кількістю учнів (С. Генкал, Т. Годованюк, М. Криловець, С. Музиченко, Н. Родіонова, С. Яценко та ін.). Інші для цього розглядають можливість скорочення кількості учнів у класах (А. Ваврик, Л. Добровольська, М. Овчинникова та ін.). Треті розглядають все міське / сільське співтовариство як територію для індивідуальної активної творчої діяльності старшокласників (Н. Жеренко, Л. Коломійченко, Н. Мараховська, О. Мельник, Н. Потапова та ін.).

Зокрема, І. Богомолова в межах концепції особистісно орієнтованої освіти пропонує зробити учителів пріоритетний об'єкт суб'єктного досвіду учня: пізнавальний, комунікативний або творчий. Виходячи з цього, в умовах масової школи, рекомендується диференціювати не школярів (“зовнішня” диференціація), а навчальний матеріал; організувати єдиний освітній простір таким чином, щоб створити різноманітне середовище, де кожен учень самореалізується “як може” відповідно до своїх пізнавальних потреб та має умови для індивідуального розвитку (“внутрішня” диференціація).

На думку І. Богомолової, слід розрізнити навчальну, загальну для всіх програму, і освітню, враховуючи особливості учня: способи опрацювання ним навчального матеріалу (використання слухової, зорової пам'яті тощо). Стимулювання дітей до самоосвіти здійснюється завдяки особливій організації матеріалу й особливій увазі вчителя до процесу навчання. Для цього в індивідуальній роботі виділяють специфіку та особливості навчальної роботи, надають можливість вибору при виконанні завдань. Контроль і оцінювання здійснюють не тільки за результатом, а й за процесом навчання (запитання учневі “Як ви це робили?”). Зазначено, що розробка індивідуальних програм – не процес їх пристосування для “зручного та доступного навчання”, оскільки подібне сприйняття може призвести до появи синдрому розумового стримання [2, с. 69].

Отже, у концепції особистісно-зорієнтованої освіти зберігається незмінною класно-урочна система. Старшокласники отримують можливість навчатися тим способом, яким їм зручно, опиратися на особистий досвід, вибирати завдання, запропоноване учителем, і стежити за своїм процесом навчання.

Розвиваючи концепцію особистісно орієнтованої освіти, А. Ваврик також розглядає можливість реалізації індивідуальних освітніх маршрутів

учнів в умовах переважаючої класно-урочної організації навчального процесу. На її думку, індивідуальну освітню траєкторію відображено в індивідуальному навчальному плані, а успішність її побудови передбачає систематичну рефлексію та уточнення здійсненого учнями вибору, корекцію траєкторії. Погоджуємося з авторкою і в тому, що ця модель навчання включає у себе індивідуальний план, екстернат, дистанційне навчання тощо.

Ідею впровадження індивідуальних освітніх програм розвиває В. Семенцов. Для цього він пропонує відмовитися від традиційної класно-урочної системи, з жалем констатує, що індивідом (від лат. *individuum* – неподільне) в існуючій системі освіти є не людина, а клас-комплект. Дійсно, саме клас-комплект фінансується державою як неподільне ціле, на нього складають навчальні програми, проектують школи та комплекти шкільних меблів, навчається педагог. І у вічній суперечці – чію індивідуальність зберігати: людини, яка росте та розвивається, або клас-комплекту. В. Семенцов пропонує компроміс: перейти від класно-урочної системи на основі єдиних типових програм до роботи з кожною дитиною, але в групах, сформованих на основі сумісних індивідуальних освітніх програм. На його думку, подібний підхід не приведе до класно-урочної системи зі “зменшеними” класами, оскільки у кожної дитини своя індивідуальна навчальна програма та групи формуються на основі сумісності. Автор називає такий тип індивідуалізованим навчанням [4, с. 234].

Відповідаючи на запитання: як педагогу врахувати всі індивідуальні програми, ми скористалися досвідом зарубіжних учених [5; 6]. Науковці пропонують способи вирішення конфлікту індивідуальних претив освітньої діяльності, мети, очікувань учнів і соціально орієнтованих педагогічних вимог так:

1. Необхідно введення посади посередника, на роль якого підходять класний керівник, психолог, соціальний педагог, репетитор, тьютор. Деякі з них мають включатися в процес навчання епізодично (репетитор), інші – періодично, відповідно до напряму проблеми (психолог, соціальний педагог), треті – постійно (тьютор).

2. Встановити систему контролю не лише за результатом навчання, а й за його мотивами, що буде сприяти аналізу особистісного зростання старшокласників.

Отже, ідея зарубіжних учених полягає в тому, щоб клас як навчальну групу однолітків згорнути до розмірів мікрогрупи, дозволити їм індивідуальні освітні програми, ввести посади посередників і посилити процес контролю, контролюючи й оцінюючи не тільки обсяг знань, умінь і навичок, а й мотиви навчання [5; 6].

Більшість педагогічних колективів в основу індивідуальних освітніх маршрутів закладають можливість зробити вільний вибір для учнів щодо форми виконання завдання педагога, ґрунтуючись на відмінностях в індивідуальних стилях навчання, типах інтелекту.

Цілком очевидно, що учень і вчитель, яким притаманний однаковий стиль навчання будуть краще розуміти один одного [7, с. 8].

На перший погляд, цю проблему легко вирішити, створивши групи школярів з однаковим стилем навчання і давши їм відповідного викладача. А в такому разі нас чекає небезпека. Учні, потрапивши в подібні штучні навчальні групи, не зможуть побачити існування інших способів отримання знань, що призведе до негативних наслідків “одностороннього” розвитку.

Тому особливо актуальною проблема створення індивідуальних стилів навчання та розробка технологій педагогічної підтримки розвитку цих стилів саме в традиційних умовах шкільних класів.

За рекомендацією психолога В. Доротюк, розпочинати таку роботу необхідно, насамперед, з усвідомлення учителем різноманіття стилів школярів, їх потреб, того, що частина учнів перебуває в “групі ризику”. Це допоможе вчителям здійснити зміни й відійти від одноманітності у викладанні.

Для того, щоб усі учні почували себе успішними, В. Доротюк пропонує вчителям користуватися формулою успіху. За її допомогою, на думку автора, вчителі зможуть передбачити фактори ризику для кожного з учнів свого класу. Ця формула являє собою певну послідовність дій:

1. Визначити стилі навчання кожного учня.
2. Відзначити місце кожного учня на карті стилів.
3. Визначити, які стилі переважають.
4. З’ясувати, хто не відповідає стилю більшості.
5. Визначити стиль викладання вчителя і відзначити випадки конфлікту зі стилями навчання учнів.
6. Визначити орієнтацію навчальних матеріалів (підручників, посібників, дидактичних матеріалів тощо) та зазначити випадки конфлікту зі стилями навчання учнів.
7. Оцінити глибину конфліктів між навчальними стилями учнів, середнім стилем класу, стилем викладання вчителя й орієнтацією навчальних матеріалів. Учні, які мають конфлікти в одній або двох областях, відносяться до групи помірної ризику. Учні перебувають під серйозною загрозою, стиль яких відрізняється і від середньостатичного в класі, і від стилю вчителя, і від стилю автора підручника.

8. Визначити методи включення учнів групи ризику в навчальний процес за допомогою: адаптації завдань усередині класу; творчого використання можливостей роботи в малих групах; створення можливості вибору завдань; індивідуальних домашніх завдань; консультування учнів тощо.

Запропонована В. Доротюк модель індивідуалізації полягає в тому, що педагоги обирають прийоми й методи освіти, враховуючи індивідуальний стиль навчання школяра.

Учні, у яких краще працюють праві півкулі головного мозку, комфортно себе відчувають у ситуаціях вільного обговорення, підведення підсумків, слухання тощо, а у яких ліві – у ситуації контролю за результатами діяльності [7].

Дещо інший підхід до індивідуалізації демонструє Д. Болз. Він виділяє у своїй моделі елементи, що впливають на ефективність навчання школярів і пропонує конкретні способи їх застосування.

Так, враховуючи особливості сприйняття учнями елементів навчального середовища – звук, світло, температуру, оформлення кабінету, педагогі створюють відповідні умови навчання: шум/тиша; яскраве/темне світло; спекотно/холодно; парта/неформальна обстановка. Педагог змінює декорації класу й допоміжних приміщень, створює зони різного освітлення, вибирає індивідуальний температурний режим, індивідуальне для кожного учня комфортне положення в просторі, індивідуальну зону спілкування тощо.

До *емоційних* елементів моделі індивідуалізації Д. Болз відносить спонукання і мотиви до навчання: співвідношення “повинен”/“хочу”, ступінь самостійності учнів, свобода дій/точні інструкції. Викладач у такому разі виступає наставником і помічником, “тренером у спортивній команді”. Культивується перенесення відповідальності за результат навчання з викладача на учня.

Соціологічні елементи полягають у ступені потреби учня в партнері. Учневі надається можливість працювати наодинці, в групі, під керівництвом викладача або в комбінації варіантів, за допомогою зміни положення в просторі кабінету/школи.

Під створенням умов з точки зору *фізичних (перцептивних)* елементів моделі розуміється врахування педагогом видів пам’яті; виділення часу для задоволення фізіологічних потреб, продуктивна організація навчального часу; забезпечення простору для задоволення потреби в рухах, врахування на заняттях слухових, візуальних, почуттєвих і кінестетичних особливостей дітей.

На нашу думку, ці підходи до індивідуалізації освіти можуть і повинні бути поєднані в процесі розробки й реалізації індивідуальних освітніх маршрутів старшокласників у навчальних закладах нового типу.

Досвід учених показує, що для того, щоб мотивувати учнів до роботи за індивідуальними освітніми маршрутами, необхідно, у спільній діяльності учня та викладача формувати широку сферу його розвитку на основі його інтересів і відповідальності.

Другим етапом педагогічної діяльності стає спільна їх рефлексія з приводу проблем, що постають, і особистісних можливостей.

Наступний етап: усвідомлення необхідності й можливості руху за індивідуальним освітнім маршрутом, що виражається в готовності й мотивації учня.

І, нарешті, вибір індивідуальних способів, методів і етапів просування до цієї мети з подальшою покроковою рефлексією, корекцією та постановкою наступної мети. Це відбувається в межах класно-урочної системи, оскільки навчальний заклад нового типу не може відмовитися від цього, батьки, діти й педагоги в силу багатьох об’єктивних причин ще не можуть повністю прийняти нові індивідуальні форми організації навчання.

Навчальні заклади нового типу, такі як педагогічний лицей № 4 м. Харкова, дають можливості особливо обдарованим учням спільно з учителем розробляти індивідуальні навчальні програми з окремих дисциплін. Учні, об’єднані спільним інтересом до одного навчального предмета, ґрунтуючись на міжпредметних зв’язках, отримують можливість вивчати певні

теми в індивідуальному темпі, використовуючи потенціал основної та додаткової освіти в межах школи.

Що ж стосується технологічних карт, то в реалізації індивідуальних стратегій знаходять відображення не тільки теми, терміни для самостійного вивчення матеріалу й заплановані результати індивідуальної роботи, а й завдання (як обов'язкові, так і за вибором учня), вправи для самоконтролю та самооцінки. Крім того, надано джерела інформації та завдань, визначено час індивідуальних щотижневих занять і консультацій з учителем, графік і форми контролю.

Згідно з практико-педагогічним досвідом, педагогічна діяльність має включати в себе п'ять послідовних етапів виконання:

I етап. Ідентифікація індивідуально-особистісних особливостей учня та його шкільної успішності.

У ході цього етапу педагоги виявляють пізнавальні інтереси та схильності учнів, їх задоволеність основною освітою та потребу в додатковій освіті. Всебічно вивчають рівень сформованості умінь розумової діяльності, організацію самостійної навчальної діяльності, наявність і характер навчальних проблем, стійкість навчальної та шкільної мотивації, запити на поглиблену освіту. Визначають найближчі й більш віддалені життєві перспективи.

II етап. Проектування індивідуальної стратегії вивчення предмету.

На цьому етапі педагог вибирає предмет і вид індивідуальної стратегії навчання (поглиблення, прискорення, збагачення) на основі індивідуально-особистісних особливостей учня, його шкільної успішності та життєвих планів, розробляє індивідуальну освітню програму вивчення предмета, на основі програми проектують індивідуальний план навчальної діяльності. У свою чергу, план узгоджують з учнем і його батьками. Вносять необхідні корективи й уточнення. Індивідуальну освітню програму та індивідуальний план вивчення предмета затверджує заступник директора з навчальної роботи.

III етап. Розробка технологічної карти учня.

Педагог і учень спільно розробляють детальний план і графік виконання перших завдань з самостійного вивчення обраної дисципліни, організовують їх апробації. Спільно аналізують якість проведеного планування, заповнюються відсутні й оптимізують наявні елементи плану та графіка.

Педагог проводить консультацію із самостійної розробки учнем технологічної карти на найближчі 2–3 заняття. Спільно здійснюють аналіз і коригують підготовлену учнем технологічну карту: вчитель мотивує учня до самостійного довготривалого планування навчальної діяльності.

IV етап. Психолого-педагогічна допомога та підтримка учня в реалізації індивідуальної стратегії навчання.

Педагог проводить консультації за змістом досліджуваних тем і розділів, за вибором способів навчальної діяльності, самоконтролю та самооцінки, форм надання продуктів своєї самостійної діяльності.

Учні вчаться виконувати основні елементи навчальної діяльності – цілепокладання, планування, цілевиконання, співставлення отриманих результатів із заданими, оцінювання досягнутого на основі заздалегідь ви-

значених критеріїв. Організуються психологічні тренінги, спрямовані на розвиток рефлексивних умінь і навичок саморегуляції, культури емоцій, особистісного зростання та творчого саморозвитку. Тим самим стимулюються пізнавальна й пошукова активність учня.

V етап. Оцінювання підсумкових результатів навчальної діяльності на основі індивідуальної стратегії.

Педагог виявляє і оцінює ключові індивідуальні освітні продукти, зіставляє досягнуті результати з цілями індивідуальної стратегії вивчення предмета. Разом з учнем оцінюють ступінь досягнення ним запланованих цілей і набутий суб'єктний досвід. Учитель робить висновок про виконання учнем індивідуальної стратегії навчання, який подає завучу та стає надбанням педагогічного колективу й батьків учня.

Досвід зарубіжних учених рекомендує нам розробляти навчальний план за схемою “практика-інтерес-знання-практика” і не намагатися дати всеосяжні знання, навчаючи дитину мислити. Дати учневі змогу вибрати свій *індивідуальний освітній маршрут*, організувати для його проходження заняття на практиці, групові та індивідуальні заняття з викладачами та створити умови для ефективної самостійної роботи. Включити в штат посаду тьютора як індивідуального консультанта та порадирика в навчальному процесі [9; 10].

Слід зазначити, на думку вчених, індивідуалізацію навчальних занять не слід плутати з самонавчанням або самостійними заняттями. Вона не передбачає навчання поза класом як дистанційне навчання. Традиційне класне середовище з точно визначеним часом і місцем більшою мірою корисне, але не за традиційних причин. Проведений тут час можна використовувати скоріше для спілкування та обговорення, ніж для простого слухання. Щоб навчити індивіда, необхідно надати можливість для спілкування учнів з учителем. Навчальні матеріали, тексти, зміст касет і дискет, які стимулюють навчання, можуть вивчатися самостійно в тому місці й у той час, які обирає сам учень.

Висновки. Отже, можливі різні підходи до реалізації ідеї вільної індивідуалізованої освіти. Роль учителя полягає в супроводі дитини в процесі самостійного вивчення ним інформації, розширенні власного досвіду, виявленні власного потенціалу. Проаналізувавши наукові праці провідних учених з цього питання, індивідуальний освітній маршрут є одним із персональних шляхів і результат реалізації особистого потенціалу кожного учня в освіті через здійснення відповідних видів діяльності.

Сама ж суть індивідуалізації навчально-виховного процесу не в кількості індивідуальних прийомів, а у вирішенні ще одного важливого питання: як розпочати самоосвіту й забезпечити індивідуальну освіту? Як подолати скепсис управлінців, недовіру вчителів і батьків, сумніви учнів у своїх можливостях самостійно освоїти навчальний матеріал, особливо при розривах і провалах у навчальному процесі?

На нашу думку, навчально-виховний процес у ситуації індивідуалізації освіти неможливо планувати й організувати так само, як колись планувався й організувався традиційний навчальний процес. З точки зору управління воно потребує зовсім інші методи – не планового управлін-

ня, не керівництва, не контролю, а забезпечення умов, самоврядування та самоорганізації. Основною ідеєю управління навчального закладу нового типу індивідуальної освіти зводиться до такого: якщо адміністратор визнає індивідуальність учня та його право на індивідуалізацію навчального процесу, то він не може відмовляти в цьому своєму колезі-педагогу. І ця позиція має проявлятися скрізь, на всіх етапах переходу від масової школи до школи індивідуальної освіти.

Список використаної літератури

1. Про освіту : Закон України // Законодавчі акти України з питань освіти : станом на 1 квітня 2004 р. / Верховна Рада України ; Комітет з питань науки і освіти ; І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). – Київ : Парламентське вид-во, 2004. – С. 21–52.
2. Богомолова І. В. Організаційно-педагогічні умови особистісно-орієнтованого навчання учнів вечірньої загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Ірина Володимирівна Богомолова. – Харків, 2008. – 259 с.
3. Ваврик А. Й. Психологічні засади індивідуалізації учбового процесу шестиліток : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Антоніна Йосипівна Ваврик. – Івано-Франківськ, 2008. – 25 с.
4. Семенов В. В. Индивидуализация классно-урочного образования: проблемы и перспективы / В. В. Семенов. – Москва : Сентябрь, 1998. – 128 с.
5. B. Ingrid. Productive Learning – An Educational Opportunity for Young People in Europe / B. Ingrid, J. Schneider. – Berlin, 1996. – 296 p.
6. Productive Learning in the Learning Workshops: Pilot Projects in Pecs, St. Petersburg, and Berlin Present Their Work. – Berlin, 1999. – 132 p.
7. Доротюк В. І. Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Валентина Іванівна Доротюк. – Київ, 2001. – 18 с.
8. Mason J. Thinking Mathematically / J. Mason, L. Burton, K. Stacey. – Bristol : Addison Wesley. – 1982. – 342 p.
9. Mae F. The impact of computer use on the individualization of students' learning experiences in public middle school science classrooms / by Hollands, Fiona Mae, Ph.D. – Columbia University, 2003. – 296 p.
10. Amanda A. Teachers' Spanish instructional discourse within a specific social, cultural, and historical context / by Elsnes-Paryzer, Amanda A. – University of Colorado at Boulder, 2007. – 352 p.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2015.

Жерновникова О. А. Становление и развитие идеи индивидуализации обучения старшеклассников в учебных заведениях нового типа

В статье проанализированы ведущие идеи украинских и зарубежных психологов и педагогов по индивидуализации обучения. Учитывая особенности и специфику организации учебной деятельности учебных заведений нового типа, отмечено, что одним из эффективных форм обеспечения индивидуализации обучения является создание индивидуальных образовательных маршрутов старшеклассников.

Ключевые слова: индивидуальный подход в обучении, индивидуальные образовательные маршруты, учитель, ученик.

Zhernovnykova O. Formation and Development of the Idea of Individualization of Training of Senior Pupils in the Schools of a New Type

The article analyzes the main ideas of Ukrainian and foreign psychologists and educators on teaching individualization. The author has identified four areas of implementation individualization of teaching high school senior students in schools of a new type, the first line of individualization of learning is realized through extracurricular classes

with high school senior students (a position); second – through traditional forms of independent educational activity of senior staff, external studies, tutoring, distance education, family education; The third area is realized through individualization as a choice of subjects senior students within the regional and school components of the curriculum of educational institutions in the traditional class-task system; fourth direction is realized through interaction and high school teachers in the classroom after school activities. Based on psychological and pedagogical analysis written formula is a sequence of actions and promotes efficient organization individualization of learning: identify learning styles of each senior student; note the location of each student on a map styles; determine what styles prevail; find out who did not match those of the majority; define the style of the teacher and noted cases of conflict with the learning styles of senior students; determine the orientation of the training materials (manuals, textbooks, teaching materials, etc.) and noted cases of conflict with the learning styles of students; assessing the degree of conflict between learning styles of students, middle-class style, style of teaching and teacher training orientation materials. Given the characteristics and specificity of training activities of educational institutions of a new type, the author states that one of the most effective forms of security individualization of education is to create individual educational routes senior student.

Key words: *individual approach to learning, individual educational routes, the teacher, senior student.*